

УДК 821.161.2-1.09

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-31>

ПУБЛІЦИСТИЧНІ ВИСТУПИ В. ЕЛЛАНА-БЛАКИТНОГО НА ШПАЛЬТАХ ЧАСОПISУ «ЗНАТТЯ» («ЗНАННЯ»)

PUBLICISTIC SPEECHES OF V. ELLAN-BLAKYTNYI ON THE COLUMNS OF THE MAGAZINE "ZNATTIA" ("KNOWLEDGE")

Кузьменко В. І.,

orcid.org/0000-0002-2402-1493

*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри східноєвропейських мов
Національної Академії Служби безпеки України*

Стаття написана на пошану 130-річного ювілею з дня народження видатного українського поета, публіциста, державного й політичного діяча Василя Еллана-Блакитного (1894–1925). Автор статті стисло розкриває життєвий і творчий шлях В. Еллана-Блакитного, акцентує увагу на співпраці письменника й державного діяча з журналом «Знаття» («Знання»). Перший номер цього видання побачив світ у Харкові в серпні 1923 року. Прямим його спадкоємцем став журнал «Наука і суспільство» (виходить з 1951 р.). У серпні 2023 року журналістська спільнота України відзначила 100-річний ювілей часопису.

У тижневику «Знаття» Василь Еллан опублікував дві статті, на аналізі яких і сконцентрована дослідницька увага. Зокрема, перший публіцистичний виступ «До знаття!» прикметний насамперед актуальністю суспільно значущого змісту, розкутістю викладу. Публіцист закликає читацький загал організувати гуртки самоосвіти, гуртки «друзів знаття», що повинні здобувати й активно поширювати знання в масах. Це твір-програма і, водночас, послання, публіцистичний лист, адресований тим, хто житиме й працюватиме в майбутньому.

У статті «Друге завдання» В. Еллан-Блакитний на яскравих прикладах унаочнює величезні втрати людства через війни, через змарновану працю тисяч учених, які удосконалюють знаряддя масового вбивства, винищення цивілізації, потрібних класу визискувачів для панування над світом. «Можна тільки собі уявити, який буде розцвіт науки, яким стане людство, коли наука стане приступною для широчезних шарів людства і буде обслуговувати лише його інтереси!»

Публіцистика Блакитного поєднала національні та соціальні мотиви. Вона була органічною сферою виявлення політичної, інтелектуальної і творчої енергії митця. Усе краще зі спадщини В. Еллана-Блакитного і нині не втрачає своєї естетичної цінності, виступає ідейною зброєю в боротьбі за суверенну Україну.

Ключові слова: журнал «Знаття» («Знання»), послання, публіцистика, стаття.

The article was written in honor of the 130th anniversary of the birth of the outstanding Ukrainian poet, publicist, statesman and political figure Vasyl Ellan-Blakytnyi (1894–1925). The author of the article briefly reveals the life and creative path of V. Ellan-Blakytnyi, emphasizes the cooperation of the writer and statesman with the magazine «Znattia» («Knowledge»). The first issue of this edition was published in Kharkiv in August 1923. It's direct successor was the magazine «Science and Society» (published since 1951). In August 2023, the journalistic community of Ukraine celebrated the 100th anniversary of the magazine.

In the magazine «Znattia» Vasyl Ellan published two articles, on the analysis of which research attention is concentrated. In particular, the first journalistic performance «To znattia!» notable primarily for the relevance of the socially significant content, the looseness of the presentation. The publicist calls on the readership to organize self-education circles, circles of «friends of znattia», which should acquire and actively spread knowledge among the masses. This is an essay-program and, at the same time, a message, a journalistic letter addressed to those who will live and work in the future.

In the article «The Second Task», V. Ellan-Blakytnyi uses vivid examples to illustrate the huge losses of mankind due to wars, due to the wasted work of thousands of scientists who perfect the tools of war, the destruction of civilization, which are needed by the class of seekers to dominate the world. «We can only imagine what the flourishing of science will be, what humanity will become when science becomes accessible to the broad layers of humanity and will serve only it's interests!»

Blakytnyi's journalism combined national and social motives. It was an organic sphere of expression of political, intellectual and creative energy of the artist. Everything is better from the legacy of V. Ellan-Blakytnyi and today it does not lose its aesthetic value, it acts as an ideological weapon in the struggle for sovereign Ukraine.

Key words: magazine «Znattia» («Knowledge»), message, journalism, article.

Постановка проблеми. Український письменник і суспільний діяч, редактор багатьох газет і видань, поет-агітатор і одночасно романтик, котрий викликав до себе симпатії уже при першій зустрічі. Таким Василя Еллана запам'ятали всі, хто його знав. Нині попри багаторічний остракізм, якому було піддано його творчість радянською владою, ім'я Василя Еллана-Блакитного постає як одне з найяскравіших у сузір'ї творців українського письменства першої чверті ХХ століття. Кожна нова знахідка численних публікацій письменника й публіциста, розкиданих у вирі періодичних видань початку 1920-х років, проливає світло на роль одного з «перших хоробрих» у становленні українського національного відродження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Першу спробу проаналізувати життєпис В. Еллана здійснив Ю. Лавріненко у біографічно-критичному нарисі про митця (1929). Критикові тоді ще цезура дозволила констатувати той факт, що В. Еллан-Блакитний у своїй діяльності поєднував опанування марксистської літератури з вивченням українського національного руху. Ю. Лавріненку вдалося навіть навести трагічний епізод з життя автора «Ударів молота і серця» про те, що на початку 1920 року поета кілька разів було заарештовано червоноармійцями за те, що розмовляв українською мовою і лише випадково врятувався від розстрілу [7, с. 7, с. 17].

Того ж 1929 року було видано й однотомне зібрання творів В. Еллана [2], а згодом – 1932-го здійснено перевидання [5]. Передмова А. Хвилі «Поет і каменярь революції» до згаданого перевидання стала останньою письмовою згадкою про митця. Після цього настав тривалий період забуття письменника й державного діяча, який все своє свідоме життя боровся за національну справу. Твори В. Еллана вилучили з бібліотек і навіть його пам'ятник-погруддя у Харкові, де він працював останні роки свого життя і де помер 4 грудня 1925 року, зруйнували у травні 1933 року.

Лише з настанням «хрущовської відлиги» у 1958 році побачив світ двотомник В. Еллана-Блакитного. У першому томі була вміщена поезія, а в другому – фейлетони, літературно-критичні статті та публіцистика [6].

Статті П. Федченка [11], Л. Новиченка [9] та деяких інших дослідників [8; 10] також присвячені публіцистиці В. Еллана. Проте в жодній з них немає згадки про публікації письменника в журналі «Знаття» («Знання»).

Постановка завдання. *Актуальність статті* зумовлена об'єктивною потребою у ретельному зібранні розпорошених по газетах і журналах 1920-х років публіцистичних студій В. Еллана-Блакитного та його відкритих листів, зрештою, як і приватної кореспонденції, та перевиданні повного творчого спадку митця з ґрунтовними коментарями фахівців.

Мета статті полягає в осмисленні художньої своєрідності публіцистичних виступів В. Еллана в журналі «Знаття» («Знання»).

Виклад основного матеріалу. Син сільського священика Василь Михайлович Елланський (псевдоніми – Блакитний, Еллан-Блакитний) народився 12 січня 1894 р. в с. Козел (тепер смт. Михайло-Коцюбинське) на Чернігівщині. Цю дату та місце народження письменника наводили в енциклопедіях та словниках. Однак нещодавно в українському медійному просторі у статті з «Вікіпедії» про митця вміщена інша інформація з покликанням на запис у метричній книзі Воскресенської церкви с. Хмільниця Чернігівського повіту Чернігівської губернії про народження та хрещення Василя Елланського: 28 грудня 1893 [9 січня 1894] року, с. Хмільниця. На жаль, згаданий документ, що нібито зберігається в Державному архіві Чернігівської області, не оцифрований, тому ні підтвердити, ні спростувати наведену інформацію допоки що немає змоги.

19 вересня 1902 р. отець Михайло раптово помер. Так передчасно два сини – Володимир і Василь та дочка Варвара залишилися на руках матері – Ганни Вікторівни Модзалевської. Відтоді єдиним джерелом існування родини стала мізерна пенсія, яку вдова отримувала після покійного чоловіка, члена Ради благочинних Чернігівської єпархії.

У 1917 р. В. Елланський почав активну політичну діяльність. Вступив до партії соціалістів-революціонерів, а після Лютневої революції був обраний головою Чернігівського губкому УПСР, кандидатом у члени ЦК УПСР. Після партійного розколу (1918) очолив ліве крило партії – боротьбистів (назва пішла від газети «Боротьба» – центрального партійного органу, яку він редагував). Спершу ця відгалужена партія називалася УПСР(б) – Українська партія соціалістів-революціонерів (боротьбистів), а після об'єднання з однією із течій українських еседеків-незалежників дістала назву – Українська комуністична партія боротьбистів. У березні 1920 року боротьбисти оголосили про самоліквідацію і входження до КП(б)У. У всіх цих процесах В. Елланський як один із партійних функціонерів відігравав значну роль. Його партія в своїй діяльності прагнула спиратися не тільки на робітничий клас, а й на трудове селянство. Як і більшовики, боротьбисти наївно вірили в швидку світову революцію, а остаточною метою вважали побудову соціалістичного і комуністичного суспільства.

Боротьбисти, співпрацюючи з більшовиками, вступали з ними в полеміку з національних і селянських питань, одержали від своїх опонентів ярлики «сепаратистів» та «націоналістів». Пізніше письменник звинувачував керівництво КП(б)У за зневагу до національних інтересів Української держави, за «глухоту до питань національної культури і мови, необмежений централізм, асиміляторські "общеруські" ідеї» (Л. Новиченко). Він реально відчував небезпеку русифікації, прояви великодержавницького нехтування національними інтересами України, а провідників такої політики величав комуністами з «общеруським душком», «хворобливими русотяпами». Якби В. Елланський дожив до початку репресій в Україні, він неодмінно став би жертвою тоталітарної системи.

Партійна ідеологія істотно позначилася на суспільно-громадській, організаторській і літературній діяльності В. Блакитного. А вона була багатогранною і дуже плідною: член ВУЦВК та ЦВК СРСР, ЦК КП(б)У, Реввійськради XII армії, голова Держзвідаву, редактор урядової газети «Вісті», фундатор і редактор журналів «Література, наука; мистецтво», «Культура й побут», «Всесвіт», «Червоний перець», засновник і керівник Спілки пролетарських письменників «Гарт»... А ще – постійні відрядження, виступи на мітингах, пропагандистська робота. Хворе з дитинства серце не могло витримати такої напруги, дедалі частішали гострі напади. У листопаді 1924 року, будучи у відрядженні, він застудився, почалося ускладнення, проте редакторську роботу не полишив. Однак тривале лікування не врятувало. 4 грудня 1925 р. митець помер у Харкові внаслідок хронічної хвороби серця. В. Елланський належить до когорти «перших хоробрих» – молодій генерації нового письменства («перші зелені бруньки молоденької літератури»). Так свого часу критик В. Коряк назвав письменників Василя Чумака, Василя Еллана-Блакитного, Андрія Заливчого та Гната Михайличенка, скориставшись рядком автора «Ударів молота і серця» – «*Ми тільки перші хоробрі, / Мільйон підпирає нас*».

Щоденна напруга життя одного з «перших хоробрих», спади й піднесення революційної боротьби, сувора романтика «червоних зір», ілюзорні, хоча й поширені свого часу, сподівання на світову революцію – без усього цього не збагнути ні пафосу поезії В. Еллана-Блакитного, ні самої його енергійної натури.

Єдина прижиттєва збірка лірики В. Еллана-Блакитного «Удари молота і серця» (1920), що вмістила всього дев'ять віршів, написаних у 1918–1920 рр., стала непересічним новаторським явищем літературного життя. Майже всі її твори («Удари молота і серця», «Червоні зорі», «На чатах», «Бастілія», «Повстання», «В розгулі» та ін.) пройняті ідеєю боротьби за новий світ, визначили поетичну авторську неповторність.

Будучи свідомим громадянином і активним учасником суспільних подій, В. Еллан не міг залишатися байдужим до тих деформацій і вад, які неухильно наростали в країні, осуджував їх у сатиричних поезіях, фейлетонах, пародіях, які писав під псевдонімом «Валер Проноза». Дебют Пронози-сатирика відбувся в 1919 р. Правда, часто використовував для виступів у пресі й інші псевдоніми: В. Єгорський, А. Ортал, Гарт, О. Гаррі, Гартованець, Мрійник, Не-Поет, Панас Рудий, Вістяр, В. Б-ий, В. П., В. Г.

За життя вийшло три збірки сатиричних творів В. Еллана: «Нотатки олівцем» (1924), «Радянська гірчиця» (1924), «Державний розум» (1925). І хоч з часом деякі об'єкти його сатири втратили свою актуальність, а окремі прийоми застаріли, найкращі твори і нині звучать по-сучасному. Вони позначені громадянським пафосом, глибиною узагальнень, гострим дотепом, іронією та сарказмом.

В. Елланський активно працював і в епічних жанрах. Його проза за ліризмом і романтичним світобаченням близька до поезії в прозі. Перші прозові твори Артюра Орталя (таким псевдонімом В. Елланський натякав на хвору аорту) опубліковані в 1918 р. – це два етюди «Море» і «Спека». За ними з'явилися «Курорт», «Краса», інші твори, написані в перервах між редакторською роботою. На них позначився вплив видатних майстрів української прози: етюдність і акварельність М. Коцюбинського, композиційна стислість і сюжетний драматизм В. Стефаника, життєвість реалій і майстерність конфліктів Ольги Кобилянської. Свої короткі оповідання письменник називав начерками майбутніх поем, виношуючи намір видати збірку прози, написав навіть передмову до неї. Така збірка під назвою «Наші дні» вийшла в Харкові в 1925 р.

Ще однією гранню творчого обдарування митця була публіцистика, якою він захопився в юнацькі роки, працюючи в чернігівській газеті, але розквітнув його публіцистичний талант, коли він зайнявся активною громадсько-політичною і редакторською діяльністю. В газетах «Боротьба», «Вісті», інших періодичних виданнях ним опубліковані десятки гострих статей з різних питань державного, політичного культурного життя. Головний критерієм в будь-якій полеміці для нього була істина. Це стосувалось і багатьох статей, які порушували актуальне і понині національне питання в Україні, торкались проблем розвитку її культури та мови.

В. Елланський доклав чимало зусиль і для створення науково-популярного й суспільного журналу українською мовою «Знаття» («Знання») – органу Народного комісаріату освіти УРСР, перший номер якого побачив світ у Харкові в серпні 1923 року. Прямим його спадкоємцем став часопис «Наука і суспільство» (виходить з 1951 р.). На сторінках тижневика «Знаття» велась пропаганда різних наукових проблем: друкувались огляди політичних та економічних подій, статті з актуальних питань природознавства і техніки, пропагувались нові технічні розробки, вірші та поеми П. Тичини, В. Сосюри, В. Поліщука, фейлетони Остапа Вишні, художні твори інших письменників. Василь Блакитний (саме так він підписував свої матеріали в «Знатті») теж був автором статей-передовиць: «До знаття» та «Друге завдання».

Перша стаття прикметна насамперед актуальністю суспільно значущого змісту, розкутістю викладу. Публіцист закликає читачький загаль організувати гуртки самоосвіти, що повинні здобувати й активно поширювати знання в масах. Це своєрідні «кооперативи знаття», так би мовити, організації споживачів його. На кожного друга «знаття» падає велике й відповідальне завдання. Вони повинні не тільки здобувати «знаття», що передається їм людьми науки через книжки й журнали, але й вказувати, що саме їм треба, в якому напрямкові, на яких галузях повинна зосереджуватися робота популяризаторів: «Знання повинні дійти до споживача їх. Але це буде в тому разі, коли навколо нашого журналу організується маса тих, хто за знаттям пішов, як за провідною зіркою» [3, с. 1].

В. Блакитний вважає, що досягти цього можна лише шляхом міцного зв'язку маси читачів із редакцією, шляхом організації скрізь на місцях гуртків «друзів знаття», шляхом спільної колективної праці маси читачів із редакційним колективом: «Організацію таких гуртків – слід розпочинати негайно. Там, де подібні осередки існують – слід поширювати роботу, ділитися

своїм досвідом на сторінках "Знаття" з іншими. Кожен читач повинен зрозуміти свою відповідальність і свої завдання. І кожен повинен виконати свій обов'язок. Бо перед нами мур дичавини. Мусимо його пробити» [3, с. 2].

Публіцист накреслює програму спільних дій – редколегії видання і читачів – на перспективу, задля подолання суцільної неграмотності здебільшого серед селян, подальшої самоосвіти кожного з українських громадян. Це твір-програма і, водночас, послання, публіцистичний лист, адресований тим, хто житиме й працюватиме задля майбутнього свого народу.

У статті «Друге завдання» В. Еллан-Блакитний на яскравих прикладах унаочнює величезні втрати людства через війни, через змарновану працю тисяч учених, які удосконалюють знаряддя масового вбивства, винищення цивілізації, потрібних класу визискувачів для панування над світом. «Можна тільки собі уявити, який буде розцвіт науки, яким стане людство, коли наука стане приступною для широчезних шарів людства і буде обслуговувати лише його інтереси!» [4, с. 1].

Поки що про цей розцвіт і його наслідки для життя людства можна лише уявляти. В. Блакитний нагадує читачеві, що наразі в Україні є величезна кількість неписьменних, тобто таких, для котрих «знаття замкнено на десять замків». Маємо мало шкіл. Маємо відстале, зруйноване господарство в країні, «боротьбу робітничо-селянських республік проти капіталу за право існування й будівництва життя свого громадянства на нових підвалинах».

А крім того – маємо ще культурну бідність. Учених, людей «знаття» маємо надзвичайно мало, порівнюючи з масою населення. Ті кадри учених, що їх маємо – (до того ще, з деякими винятками), виховані в умовах старого суспільства не попадають «в ногу» життю і потребам широких мас. «Знаття» майже неорганізоване. Ті галузі його й ті напрямки, що мали найбільший попит у суспільстві буржуазному – тепер на другому плані. Автор статті зауважує про занепад інтересу до «класичної літератури», до церковних наук і т. п. і живий інтерес до природознавства, суспільних наук, технології. Ті нечисленні кадри людей науки, що щиро йдуть назустріч потребам народних мас, не охоплюють їх, а іноді не можуть підійти до тих, кому передають знання так, щоби ті його могли прийняти. Це, звичайно, не провина окремих людей і не їх зла воля – але спадщина старого. Але не зовсім. Перед друзями «знаття» стоїть іще одне завдання, поставлене на порядок денний:

«Справа йде про допомогу пролетарському студентству, вірніше – про клопоти про його матеріальне становище. Раніше в вищі школи йшли здебільшого представники заможних верств населення. Ясно, що з них і виходили «люди науки», котрі обслуговували інтереси панства. Тепер справа йде про виховання нових великих кадрів людей науки, що вийшли з лона робітництва й незаможного селянства, нерозривно з ним зв'язаних. Без цього – завдання поширення знанні серед мас, зближення науки з інтересами трудящого люду – виконане не буде. А виконати його слід.

Хто це заперечує – тільки той відмовиться від допомоги пролетарському студентству» [4, с. 2].

Як видно з розлогих цитат, публіцистичні виступи В. Блакитного в журналі «Знаття» («Знання») поєднали в собі національні та соціальні мотиви. Публіцистика була органічною сферою виявлення політичної, інтелектуальної і творчої енергії митця. Усе краще зі спадщини В. Еллана-Блакитного і нині не втрачає своєї естетичної цінності, виступає ідейною зброєю в боротьбі за суверенну Україну.

Досконалість і виразність художньої форми, новаторський характер публіцистики В. Еллана-Блакитного вражають. Духовна краса, воля, мужність і витримка в досягненні мети – це ті якості, що завжди хвилювали читача, були предметом наслідування.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Активний учасник революційних організацій та «лівих» політичних рухів, що постійно переймався українською національною культурою, Василь Еллан прагнув визначити мову Шевченка «мовою Жовтня», розуміючи під цим

висловом широке її впровадження в усі сфери державного й суспільного життя. На той час така ініціатива була доволі небезпечною. Все коротке життя письменника, немов спалах метеорита в зоряному небі, пройшло в боротьбі та самопожертві й було віддане служінню інтересам українського народу.

Численні публіцистичні виступи В. Еллана-Блакитного на шпальтах української періодики початку 1920-х років, підписані як його справжнім прізвищем, так і різноманітними псевдонімами, можуть бути предметом для подальших розшуків і наукового осмислення літературознавцями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Адельгейм Є. Г. *Василь Еллан*. Київ: Рад. письменник, 1959. 173 с.
2. Блакитний В. *Твори. Повне зібрання* / Уклад Г. Коцюба; за ред. і з передм. А. Хвилі. Харків: Держ. вид-во України, 1929. 396 с.
3. Блакитний В. До знаття! *Знаття: щотижневий популярно-науковий громадський журнал*. 1923. 8 груд. №14. С. 1–2.
4. Блакитний В. Друге завдання. *Знаття: щотижневий популярно-науковий громадський журнал*. 1923. 25 груд. №15. С. 1–2.
5. Блакитний В. *Твори: збірник* / Уклад Г. Коцюба; за ред. і з передм. А. Хвилі. 2-ге вид. Харків: Література і мистецтво, 1932. 335 с.
6. Еллан В. *Твори: У 2 т.* Т. 2: Фейлетони. Літ.-критичні статті. Публіцистика. Київ: Держлітвидав, 1958. 318 с.
7. Лавріненко Ю. *Блакитний-Еллан: біографічно-критичний нарис*. Харків: Укр. робітник, 1929. 61 с. (Масова літ.-критична бібліотека).
8. Нагорний К. О. Проблема національного самоствердження в публіцистиці лідера літературного угруповання «Гарт» В. Блакитного. *Наукові записки Інституту журналістики*. Т. 26. Січень – вересень / Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ: Вид-во Інституту журналістики, 2007. С. 130–134.
9. Новиченко, Л. Рання публіцистика В. Блакитного. *Слово і час*. 1991. №2. С. 28–36.
10. Марчак Т. Тематична палітра публіцистики Еллана-Блакитного. *Синopsis: текст, контекст, медіа*. 2016.(1(13)196-102)3.[https://doi.org/10-28925/2311-259X.2016.\(1\)6314](https://doi.org/10-28925/2311-259X.2016.(1)6314)
11. Федченко П. М. (1984) В житті горів... (До 90-річчя з дня народження Василя Еллана-Блакитного). *Радянське літературознавство*. 1984. №1. С. 29–36.